

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

DOI: 10.34015/2523-4552.2023.2.02

УДК 349.3

Барсук М. А.,
кандидатка юридичних наук,
суддя Північного апеляційного
господарського суду
ORCID: 0000-0001-6560-1024

МІСЦЕ І ЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДДІВ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ПОБУДОВИ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

У статті на основі теоретико-правового вивчення законодавства України та наукових підходів з'ясовано місце і значення соціального забезпечення суддів в системі гарантій їх незалежності як необхідної умови для побудови соціальної правової держави. Здійснено ретроспективний аналіз нормативного закріплення права суддів на соціальне забезпечення у контексті реформування національної судової системи.

Ключові слова: соціальне забезпечення, судді, соціальні гарантії, статус суддів, спеціальні гарантії, соціальні права.

Постановка проблеми. Триваючі реформи в Україні у всіх сферах державного управління і, зокрема, у судовій сфері, обумовлюють необхідність дослідження стану відповідних змін та визначення як позитивних, так і негативних наслідків таких реформ. При цьому, враховуючи складну економічну ситуацію в країні, а також існуючий дефіцит державного бюджету та Пенсійного фонду, питання належного соціального забезпечення окремих категорій працівників задекларовані в процесі цих реформ, вимагають окремої уваги з метою підвищення ефективності діяльності, спрямованої на створення того фундаменту, який би забезпечував мож-

ливості для здійснення та реалізації соціально-економічних прав таких працівників. При цьому, як зазначає Р.С. Веприцький, «реалізація та захист соціально-економічних прав повинні бути забезпечені державою незалежно від рівня її економічного розвитку» [1, с. 36]. У той же час слід відзначити, що реалізація соціально-економічних прав людини та громадянина знаходиться в безпосередній залежності від рівня економічного розвитку держави. Від стабільного економічного розвитку залежить стан реалізації закріплених на законодавчому рівні «... економічних, правових, соціальних гарантій, що забезпечують кожному члену суспільства дотримання найваж-

ливіших соціальних прав» [2, с. 1]. Ступінь дотримання соціальних прав людини є одним з показників розвиненості будь-якого суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика соціального забезпечення посадових осіб держави, у тому числі і суддів, як чинник та гарантія їх незалежності були предметом досліджень у наукових працях таких вчених як: Ю. В. Борова, Р. С. Веприцький, Т. В. Галайденко, В. В. Городовенко, І. О. Гуменюк, Р. О. Куйбіда, Д. М. Притика, М. Д. Савенко, Л. В. Скомороха, І. С. Ярошенко. У цих дослідженнях віднайшли своє вирішення питання сутності та видів соціального забезпечення, зокрема суддів, правових та організаційних форм його реалізації.

Постановка завдання. Метою наукової статті є формулювання концептуальної моделі, а також уточнення місця і значення соціального забезпечення суддів в системі гарантій їх незалежності як необхідної умови для побудови соціальної правової держави.

Виклад основного матеріалу. Право на соціальне забезпечення є одним із найважливіших серед соціально-економічних прав людини, гарантування та стан дотримання якого відбивається на характеристиці держави як правової та соціальної, оскільки «соціальна незабезпеченість населення деформує всю структуру прав і свобод людини та громадянина» [3, с. 10]. При цьому, в складних умовах економічної та політичної кризи особливу увагу привертає проблема соціального забезпечення суддів, що має одне з найважливіших значень для побудови правової соціальної держави.

Останніми роками Україна продовжує тримати стратегічний курс на європейську інтеграцію, що вимагає від держави створення умов й реального забезпечення, гарантованих на конституційному рівні, основних прав та свобод людини та громадянина. Відтак, реформування судової влади в Україні повинно відбуватися з урахуванням загальновизнаних європейських стандартів та демократичних принципів правової держави. Одним із найважливіших показників правової державності є демократичний принцип розподілу державної влади, який полягає у забезпеченні самостійності й незалежності законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, неможливості зосередження в одному органі функцій і повноважень інших державних органів. При цьому, особливого значення набуває незалежність судової гілки влади, відсутність підпорядкованості судових органів законодавчим та виконавчим органам, оскільки, найголовнішим призначенням суду є захист прав і свобод людини та громадянина, національної безпеки, утвердження принципу верховенства права, дотримання законності й справедливості в суспільстві.

Сьогодні все більша увага міжнародних організацій привертається до правового статусу суддів з огляду на тенденцію інтернаціоналізації вимог, що висуваються до суддівського статусу. Тому, питання приведення конституційно-правового статусу суддів у відповідність з конституційними нормами та міжнародними стандартами є першочерговим завданням України в процесі становлення та розвитку правової державності [4, с. 25]. Вихо-

дячи з особливого соціально-професійного статусу, який обумовлюється, насамперед, можливістю реалізації судової влади, носії судової влади наділені відповідними службовими правами та обов'язками, які визначаються законодавством про судоустрій, процесуальним законодавством. Одночасно професійним суддям належать усі права й свободи людини та громадянина, гарантовані Конституцією України, зокрема, право на працю, відпочинок, житло, охорону здоров'я, безпечне навколишнє середовище, соціальний захист, ефективність та доступність медичного обслуговування.

Не применшуючи значущості інших гарантій незалежності й самостійності суддів, слід указати на особливе місце гарантій щодо соціального забезпечення, які включають стабільно високу матеріальну винагороду за суддівську роботу, належне медичне, побутове, житлове забезпечення. Так, Т. Б. Любонікова відзначає, що для багатьох вітчизняних дослідників характерне виокремлення в окрему групу конституційно-правових гарантій незалежності правосуддя фінансові гарантії [5, с. 161], до кола яких належить і соціальне забезпечення суддів. Зокрема, М. М. Куцин відзначає, що загально визнаним є те, що незалежність суддів забезпечується особливим порядком фінансування за рахунок Державного бюджету України та належним матеріальним та соціальним забезпеченням носіїв судової влади [6, с. 96]. На особливе місце гарантій щодо соціального забезпечення суддів звертає увагу Рішення Конституційного Суду України від 20 березня 2002 р., № 5-рп/2002 у справі № 1-15/2002 [7].

Водночас, гарантування належного рівня соціального забезпечення суддів завжди було й залишається гострою проблемою та предметом для обговорень у наукових колах, у суспільстві та суперечок в органах державної влади, оскільки не всі усвідомлюють, що соціальне забезпечення носіїв судової влади є підґрунтям незалежності суддів. Слід ще раз наголосити на тому, що додаткові соціальні гарантії суддів не є особистим привілеєм, а встановлюються у зв'язку з покладенням на суддів державою реалізації специфічної функції – здійснення правосуддя. Додаткові гарантії й компенсації є лише правовими засобами забезпечення досягнення суддею тих цілей, які ставить перед ним суспільство, ввіряючи цю відповідальну посаду.

Вітчизняні науковці також визнають, що зловживання з боку суддів, корупційні прояви в їх діяльності є породженням неналежного рівня фінансової й матеріальної забезпеченості суддів. Саме в цій сфері перетинаються становлення незалежної судової влади та її залежність від виконавчої влади. Досвід демократичних країн свідчить, що незалежність судової влади забезпечується там, де платня суддів та строк їх перебування на займаній посаді охороняється від втручання законодавчої та виконавчої гілок влади [8, с. 126].

Розуміючи реальне становище в державі, судова влада відстоює своє право на реалізацію конституційних гарантій щодо соціального захисту носіїв судової влади, посилаючись на вимоги Монреальської універсальної декларації про незалежність правосуддя, яка проголо-

шує фінансове та матеріальне забезпечення суддів завданням найбільшої ваги для держави щодо підтримки принципу судової незалежності, гідності та ефективності [9, с. 5]. Необхідно також додати, що підвищення рівня соціального забезпечення суддів також є важливою умовою подолання корупційних явищ у судових органах, що призведе до зростання авторитету судової влади та відновлення довіри суспільства.

Необхідно відзначити, що ухвалення Верховною Радою України у 2010 р. Закону «Про судоустрій і статус суддів» повинно було стати одним із найважливіших етапів реформування судової системи України. Зокрема, очікувалось, що з ухваленням Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року рівень матеріального та соціального забезпечення значно покращиться. Однак, необхідно констатувати, що з прийняттям вищенаведеного Закону були суттєво зменшені як розмір, так і обсяг соціальних гарантій суддів, а саме: зменшено розмір вихідної допомоги судді у зв'язку з відставкою; передбачено положення щодо забезпечення суддів лише службовим житлом, змінено порядок соціального страхування суддів та скасовано ряд інших матеріальних та соціальних гарантій.

Вважаємо, що така ситуація є неприпустимою, навіть за умови економічної кризи в державі. Слід зазначити, що міжнародні стандарти у сфері судочинства вказують на те, що в національні закони не можуть вноситися зміни, спрямовані на зниження рівня гарантій, уже досягнутих у відповідних країнах (п. 1.1.) [10]. Аналогічна за значенням норма знайшла відображення в Конституції

України, яка визначає, що при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних, не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ст. 22). Крім того, зі змісту Рішення Конституційного Суду України від 20 березня 2002 р. можна зробити висновок про те, що правові норми, які містять положення про соціальний захист суддів, не можуть бути скасовані чи змінені в бік зменшення гарантій, що містяться в них, без відповідної компенсації.

М. Савенко зазначає, що видатки з Державного бюджету України на утримання судової влади безпосередньо захищені Конституцією України й не можуть бути скорочені органами законодавчої влади нижче того рівня, що забезпечує можливість повного й незалежного здійснення правосуддя. Обмеження видатків на фінансування судової влади не гарантує належних умов для повного і незалежного здійснення правосуддя та підриває довіру громадян до державної влади, ставить під загрозу утвердження й забезпечення прав і свобод людини [11, с. 44]. Отже, у разі зменшення розміру чи обсягу соціального забезпечення суддів держава повинна їх замінити на адекватні або компенсувати такі зміни.

Окрім того, 28 березня 2015 року набрав чинності Закон України від 12 лютого 2015 року № 192-VIII «Про забезпечення права на справедливий суд», яким викладено в новій редакції всі положення Закону України від 7 липня 2010 року № 2453-УІ «Про судоустрій і статус суддів», і частково переглянуто систему соціального захисту суддів у сторону більш повного гарантування їх соціально-трудоових прав.

Проте, безпрецедентна подія відбулась 2 червня 2016 року, коли Верховна Рада України ухвалила за основу і в цілому новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII, що спрямований на імплементацію оновлених конституційних засад здійснення правосуддя і відкрив шлях для створення якісно нової моделі функціонування судової влади відповідно до суспільних очікувань і європейських стандартів та задоволення суспільного запиту на справедливий суд, що був однією з основних вимог Революції гідності [12]. Зокрема, до основних нововведень передбачених даним Законом у контексті соціального забезпечення суддів слід віднести: суттєве збільшення розміру суддівської винагороди, яка окрім посадового окладу передбачає цілу низку доплат; зміна порядку призначення на посаду судді та скасування п'ятирічного терміну призначення суддів, що суттєво зменшить можливості для політичного тиску на суддів і підвищить гарантії їх незалежності; скасування абсолютного імунітету судді, і його заміну на функціональний [13].

Таким чином, на даний час, в умовах економічної й політичної кризи, питання соціального захисту суддів залишається гострим, що продовжує негативним чином відбиватися на додержанні найважливішого принципу – принципу незалежності судової влади. Завдяки новітнім законодавчим змінам, можна сподіватися на забезпечення єдності судової влади, підвищення статусу суддів в Україні, подальше зміцнення їх незалежності, зростання правового імунітету суддів від неправомірного впливу, а також на розвиток демо-

кратичного суспільства, розбудову правової держави, що є обов'язковою умовою належного захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Необхідність гарантування високого рівня соціального забезпечення суддів полягає також у почесності суддівської посади, значущості для держави тих функцій, які виконує суддя. Ця посадова особа щодня вирішує десятки суперечок про право, відновлює баланс порушених правовідносин, забезпечує досягнення справедливості, законності й верховенства права [14, с. 19]. Як вказує Л. Скомороха, саме судовій владі держава доручає прийняття рішень ім'ям України на засадах верховенства права, які, у першу чергу, спрямовані на захист прав і свобод людини [15, с. 69]. Відтак, держава зацікавлена в стимулюванні та заохоченні суддів до виконання на високому рівні своїх обов'язків, покладених нею на носіїв судової влади, шляхом створення соціально-забезпечувальних умов, з метою забезпечення та захисту прав і інтересів людини та громадянина, що відповідає пріоритетним аспектам правової соціальної держави.

Отже, держава зобов'язана створювати умови для належного соціального забезпечення суддів в Україні на належному рівні, які б «гарантували високий статус судді у професійній ієрархії фахівців у галузі права» [16], «... дбати про те, щоб статус і платня суддів відповідали статусу їх професії та відповідальності» [17, с. 65], а також гарантувати соціальний захист суддям у відставці як особам, які віддали свої знання, досвід, здоров'я, присвятили своє життя виконанню

повноважень щодо здійснення правосуддя.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що завдання держави, яка проголосила себе соціальною, а існування якої ґрунтується на демократичних і правових засадах, полягає у забезпеченні блага кожного шляхом запровадження та реального забезпечення основних прав і законних інтересів людини та громадянина, що неможливо без незалежної, самостійної судової влади, оскільки судові органи безпосередньо стоять на захисті прав та інтересів людини, законності й справедливості, а також правопорядку в суспільстві.

Під час установлення гарантій з соціального забезпечення носіїв судової влади повинні враховуватись їх особливий соціально-професійний статус, міра відповідальності, яка покладається на суддів під час відправлення правосуддя, гідність та поважність професії, а також обмеження трудових прав, що не дозволяє суддям отримувати доходи з будь-яких джерел, окрім наукової, викладацької та творчої праці. Тим

самим, соціальне забезпечення суддів посідає найважливіше місце в системі гарантій незалежності носіїв судової влади та є особливим (спеціальним) соціальним забезпеченням. Його значення складно переоцінити, оскільки воно є запорукою ефективного, високопрофесійного правосуддя в Україні, яке неможливе без сумлінної, самовідданої праці суддів та відповідального ставлення до виконання покладених державою на суддів обов'язків.

Гарантування соціального забезпечення суддів на високому рівні, поряд з матеріальним, не дозволить здійснювати тиск та вплив на суддів, втручатися в їх діяльність з боку державних органів, окремих посадових осіб, політичних партій та інших утворень. Підтримання соціального забезпечення носіїв судової влади на рівні відповідно до встановлених міжнародних стандартів, сприятиме вирішенню проблеми корупції в судових органах, що поступово призведе до підвищення авторитету судової влади, відновлення довіри суспільства до суду.

Список використаних джерел

1. Веприцький Р. С. Соціально-економічні права: до визначення правової природи. *Форум права: електронний юридичний журнал*. 2008. № 2. С. 32-36. URL : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08vrsvpp.pdf>
2. Ярошенко І. С. Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. К., 2006. 18 с.
3. Гуменюк І. Концепція соціальної держави: теоретико-методологічні засади формування змісту. *Право України*. 2008. № 7. С. 9-12.
4. Борова Ю. В. Особливості конституційно-правового статусу суддів: проблеми теорії та практики. *Підприємство, господарство і право*. 2006. № 8. С. 25-28.
5. Любовнікова Т. Б. Правозабезпечувальні гарантії незалежного правосуддя в Україні. *Держава і право: зб. наук. праць*. 2006. Вип. 34. С. 159-166.
6. Куцин М. М. Судова влада в системі поділу влади у контексті її самостійності. *Держава і право*. 2003. Вип. 34. С. 153-159.

7. Рішення Конституційного Суду України від 20 березня 2002 р., № 5-рп/2002 у справі № 1-15/2002 // Офіц. вісник України. 2002. № 13. Ст. 669.
8. Городовенко В. В. Принцип незалежності суддів і підкорення їх лише законам як один з основних принципів судочинства. *Право України*. 2002. № 4. С. 124-127.
9. Притика Д. М. Судова незалежність: етика і проблеми корупції. *Право України*. 2000. № 6. С. 3-9.
10. Європейська хартія про закон «Про статус суддів» від 10.07.1998 р. Суд. практика. 2011. № 3.
11. Савенко М. Д. Спеціальні гарантії незалежності та недоторканості суддів Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2004. № 4. С. 36-47.
12. Президент підписав Закон «Про судоустрій і статус суддів» / Офіційне інтернет-представництво Президента України URL : <http://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-zakon-pro-sudoustrij-i-status-suddiv-37639>.
13. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545.
14. Галайденко Т. В. Фінансово-правові гарантії принципу незалежності суддів. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2010. № 4. С. 19-31.
15. Скомороха Л. Шлях до суддівського крісла. *Право України*. 2006. № 8. С. 69-75.
16. Куйбіда Р. О. Організація і розвиток сучасної судової системи України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10. Акад. адвокатури України. К., 2006. 21 с.
17. Притика Д. М. Правові засади становлення судової влади в Україні. *Вісник господарського судочинства*. 2011. № 3. С. 57-72.

M. Barsuk, candidate of legal sciences, judge of the Northern Court of Appeal
ORCID: 0000-0001-6560-1024

The place and significance of social security of judges in Ukraine in the context of building a legal welfare state

The article is devoted to clarifying the place and significance of the social security of judges in Ukraine in the context of building a legal welfare state. It is noted that the implementation of the task of building Ukraine as a democratic, social and legal state is impossible without an independent, independent judiciary, since judicial bodies directly protect human rights and interests, legality and justice, as well as law and order in society.

Based on the analysis of scientific approaches to understanding the essence and functions of social protection, the author comes to the conclusion that the social protection of judges has the meaning of an independent guarantee of their independence as a necessary condition for building a social legal state. Social security of judges is proposed to be considered as a special (special) type of social security. When establishing social security guarantees for judicial authorities, their special social and professional status should be taken into account, as well as the limitation of labor rights, which does not allow judges to receive income from any sources other than scientific, teaching and creative work.

It is emphasized that the general and basic functions of social protection should be the main reference point in the process of optimizing the system of social protection of judges. At the same time, the author cautions that within the framework of the current judicial reform, it is not advisable to ignore the optional functions of social protection, which, going beyond the basic functions, enrich the overall efficiency and adaptability of the system of social protection of judges. It has been proven that maintaining the social welfare of judicial authorities at a level in accordance with established international standards will contribute to solving the problem of corruption in judicial bodies, which will gradually lead to an increase in the authority of the judiciary and the restoration of public trust in the court.

Keywords: *social security, judges, social guarantees, status of judges, special guarantees, social rights.*